

مجمع البحرین

از

مولانا پایندہ محمد علیہ الرحمہ

(خلیفہ حضرت قیوم ثانی خواجہ محمد معصوم سرسندی قدس سرہ)

ہر لحظہ جمالِ خود نوعِ دگر آرائی

رنگِ دگر آمیزی شوقِ دگر افزائی

(جائی)

قیمت پکپی پیسے

۵۱۳۸۵
۲۱۹۶۵

ادارہ مجربہ

۱-۲/۵ ایچ ناظم آباد سٹ۔ کراچی ۱۵

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مقدمہ

بفضلہ تعالیٰ حضرت قیوم ثانی عروۃ الوثقی خواجہ محمد معصوم سرہندی
 قدس سرہ کے خلیفہ حضرت مولانا پابندہ محمد علیہ الرحمہ کا یہ رسالہ پہلی بار شائع کیا جا رہا ہے
 مصنف نے رسالے آغاز ہی میں لکھا ہے کہ سلسلہ عالیہ نقشبندیہ اور سلسلہ عالیہ قادریہ
 کی تکمیل و تحصیل کے بعد جب ان کو خلیفہ مجاز بنایا گیا تو انھوں نے ان دونوں
 سلسلوں کے شجرے نئے انداز سے مرتب کرنے کا ارادہ کیا۔ چنانچہ صنعت توشیح
 میں یہ دونوں شجرے تیار کئے گئے اس طرح کہ ہر سطر کے تمام پہلے حروف اگر
 جمع کر لئے جائیں تو حضرات نقشبندیہ (علیہم الرحمہ والغفران) کے اسمائے گرامی
 بن جائیں گے اور ہر سطر کے تمام آخری حروف سے حضرات قادریہ (علیہم الرحمہ
 والغفران) کے نام ہائے نامی مرتب ہو جائیں گے۔

یہ جدت اس لئے قابل قدر ہے کہ اس تلازمے کے ساتھ ہی نقشبندیہ
 و قادریہ طریقوں کی خصوصی اصطلاحات اور نظریات کی تفصیل بھی بیان
 کر دی ہے اور آخر میں اسی مصنف نے ایک ایسی شنوی (نظم) لکھی ہے
 کہ جس کے ہر پہلے اور دوسرے مصرع کے پہلے اور آخری حروف کے
 جمع کرنے سے یہ مصرع برآید ہوتا ہے :-

شاہ شاہان محمد عربی مست

بے شمار رحمتیں ہوں ایسے شخص پر جس کو حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم سے
 اور ان کے نام پاک سے اس قدر محبت ہو باج
 اس نام سے ہے باقی نام و نشان ہمارا (اقبال)
 جناب مخدوم و مکرم مولانا حشمت علی خاں صاحب مد مجیدہ کا بڑا اکرم ہے
 کہ انھوں نے رام پور کے شاہی کتب خانے سے اس رسالہ کی نقل حاصل کی اور
 ہمارے ادارہ مجددیہ کو مرحمت فرمائی۔ جزاہ السننی الدارین احسن الجزائر۔

مخدومی قبلہ حاجی محمد اعلیٰ صاحب کی کوشش سے بھراشر "ادارہ مجددیہ" (ناظم آباد) کا
 گزارش کراچی ۱۹۶۵ء قائم کیا گیا ہے جس کا مقصد یہ ہے کہ حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ اور
 ان کے متوسلین کی تصانیف محض رضائے الہی کیلئے شائع کی جائیں اور ان کا ہدیہ کم سے کم رکھا جائے
 جن حضرات کے پاس ان بزرگوں کی قلمی اور غیر مطبوعہ تصانیف ہوں ان سے درخواست ہے کہ وہ
 ہم کو قیمتاً یا عاریتاً عنایت فرما کر ممنون فرمائیں اور عندا اللہ باجور ہوں۔ نیز اہل فضل حضرات کی
 خدمت میں گزارش ہے کہ وہ ہماری غلطیوں اور کوتاہیوں سے آگاہ فرمائیں۔ والسلام

احقر۔ غلام مصطفیٰ خاں

ایم اے، ایل ایل بی، پی ایچ ڈی، ڈی لٹ

صدر شعبہ اردو، سندھ یونیورسٹی

حیدرآباد

۳ صفر المظفر ۱۳۸۵ھ

(۳ جون ۱۹۶۵ء)

مجمع البحرین

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الایمانک داری مہر روے
 کلام چند از عین معانی
 حدیث دلبران چون قامت یار
 بیالبتوز جاناں گفت گوے
 نشانہا ز امیر انسانی
 بدل نزدیک دور از فہم اغیار

اہال بعد بر نقشبندان طریق تحقیق و جریدہ روان بادیہ تفرید و دلدارگان
 سلسلہ محبت و آزادگان از قید دنیا و آخرت مستور نباید کہ چون این فقیر یعنی
 احقر العباد الی اللہ الواحد الاحد پائندہ محمد ثبوتہ اللہ عنی نفع الصدق و البقین
 فی العمل و الاعتقاد فی الدین در سلک ارادہ اکابر نقشبندیہ قدس اللہ اروہم
 داخل شد و کسب فیوض و برکات اول از اکابر این سلسلہ علی الفیض ادرید
 ثانیاً از خدمت زبدۃ العارفین و قطب الحقیقین میان محمد معصوم ^{علیہ السلام} اخذ نمودہ ایشان
 از کمال مہربانی فرمودند کہ طلاب را در طریقہ نقشبندیہ و قادریہ مشغول خواہی ساخت
 اگرچہ این ناتوان بجز عصیان احوال خود چیزے دیگر نمی داند انا بحکم الشیطان بمضمون
 ما علی الرسول الا البلاغ طلاب این دو طریقہ را بعد از استخارہ مشغول ساختم
 و اکثر ایشان طلب شجرہ نقشبندیہ و قادریہ می کردند۔ اگرچہ در کتب ایشان

شجرہ نظم و نثر مشہور و معروف بود خواستم کہ طرز جدید از قوت لفظ آید۔ بخاطر رسید
 کہ فقرہ چندے نوشتہ شود از ارکان سلوک و معارف و قطب ربانی مجدد الف ثانی
 و سبب ترکیب این سلسلہ عالیہ بہ نسبت نقشبندیہ و قادریہ باین طریق کہ از اخذ
 حروف از ادائل سطور از جانب یمن اسامی اکابر نقشبندیہ بر آید و از ادخال سطور
 از جانب یسار اسامی اکابر قادریہ حاصل شود۔ چون رشد با فضل کائنات صلی اللہ
 علیہ وسلم رسد ابیات چند موزون کردہ شود باین طریق کہ این مصرع فی النعت مصرع
 شاہ شاہان محمد عربی است

از چہار جانب آن مثنوی، یعنی از اول و آخر ہر مصرع باعتبار اخذ حروف ظاہر شود
 و بدال تمام گردد۔ بعد از استخارہ و اجازت از ادراج طیبہ شروع درال کردہ شد
 و مسہمی گردید بمجمیع البحرین۔

اما امیدوار از مکارم اخلاق مطالعہ کنندگان صاحب دل آنکہ چون این
 ضعیف بحر معرفت بہت و بقصور متصف، اگر بر محل خلل و موضع ذلل مطلع شوند،
 باید کہ در اصلاح آن کوشند و بذیل عفو بپوشند۔ و از صورت عیب جوئی و سیرت
 بدگوئی اجتناب کردہ ہر حرفی بہ صرف شالیستہ صرف نمایند۔ اللہ الہادی الی
 التحقیق و ہدوی التوفیق۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شکر و حمد مرخداى را که عقل کُل و ادراک تمام از درک کُنه حقیقت ذاتش
 جز حیرت و نادانى بهره ندارد۔ و صلوة بجد بر آن ^{صلی اللہ علیہ وسلم} نظر آئیم که خاک را پیش تاج
 رهروان بادیه تحقیق شود جاداد۔ اما بعد این چند فقره ایست در
 هدایت طلب و راغب ساختن ایشان بهراط ^{المستقیم} که شاه راه
 طریق تحقیق است و نکات چند احوال و اقوال و اسرار هادیان صراط
 یقین بخصوص اکابر نقشبندیه و قادریه کثر اللہ اتباعهم که هر یک هادی
 بمقصود اند۔ اللهم زدو جهم فی الدنیا و اخرنا منهم فی العقی۔ بدان لے طاب
 باشند که عمل این اکابر غنیمت است و دور بودن از بدعت ممنوعه
 نقشبندان دله بند بهر نقشبند ^{نوشند} از جام مقید موصوف مطلق
 قدس اللہ ارواحهم۔ بدانکه طریقه حضرت خواجگان اقرب طریق موصوف است یا
 شان ایشان دیگرے راه قدر برابری است نه دیگران در هدایت خود

بدانند و ببینند و نسبت ایشان فوق همه نسبتهاست و نزد این اکابر
 نافع عمل به عزیمت است. و عمل به غنمیت را سها مکن از دست نبی
 دهند. احوال و مواجید را تابع احکام شریعت و سنت سیره مصطفویه
 یافته اند و اذواق و معارف را خادم علوم شریعیه احکام او دانسته تمام
 همت مصروف علوم دینی گردانیده و احکام تام شرعیه را برای
 معامله سلوک قوی قرار داده اند. و تجلی ذاتی که دیگران را
 یگان و کالبرق است ایشان را دائمی است چون فهم هر کس به مذاق این
 اکابر نرسد نزدیک است که قاصداً بعضی طریق و مبتدیان را کمال این مخدوم
 نهایت انکار نمایند. بدان اے عزیز که نسبت این بزرگواران چون
 منور است ابتدا سیر از عالم امر اختیار کرده اند و درین سیر قطع عالم
 حضرات خمس نموده سلوک را نهایت رسانیده توجه به کمالات نمایند
 مقصود را از سلوک و کمالات در اول و اولیاء دانسته منع
 دید و دانش خودی نمایند. فصل. در آنچه از ارکان سلوک طالب
 نقشبندیه را لازم است بخصوص طریقه قطب بانی محمد اوست ثانی
 قدس سره اعمی میان شیخ احمد فاروقی نور اللدمر قدس سره وضع نموده اند
 شمه ازان به بیان آورده می شود. بدانکه درین طریقه علیه طالبان حق را
 باسم ذات و توجه قلبی ابتدا پیشغول می سازند و جز بدوام توجه اشتغال
 نمی نمایند. بنا بر آن که جذب درین طریقه علیه نسبت باسم ذات معللاً
 دارد و سلوک نسبت به نفی اثبات مقرر قوم است نزد اکابر مشهور که جذب

مقدم بر سلوک است. پس نسبت این اکابر که فوق همه نسبتها است مقدم
شک نیست که اصطلاحات این طریقه علیا سیر در وطن تحقیقش
همین است که عبارت از سیر نفسی است که آنرا جذبہ نیر گویند ابتدا معامله
و احوال این بزرگواران است. و سیر آفاقی که سلوک نزدیک اهل سلوک عبارت از
رقم توان زد در ضمن این سیر قطع می نمایند. و اکابر سلاسل دیگر
برای مطلب شروع از سیر آفاقی می نمایند و در آن ترقی طلب
می دانند و در انتها نفی می کنند. و ایشان کمال در سیر نفسی بطریق تمام
یافته اند. سیر آفاقی مطلوب را بدون از خود حستین است در اصطلاح معنی
این سیر نفسی در خود دیدن و در خود گردیدن است. خلوت در انجمن را
نادر الارکان گویند. و اکابر با تقدم قدس الله اسرارهم در تحقیق این بیان
نجسته دارند. یعنی در انجمن که محل تفرقه است پاس نسبت را اصطلاح
وقت دانسته از راه باطن با مطلوب خلوت دارند. بالفرض
اگر نسیان شود بمضمون و اذکر ربک اذا نسیت متنبه و مستغفر شد لظهور
جمعیت باطن سعی بلیغ نمایند. اگر چه در ابتدا نگاہ اشت این نسبت
همگی به تکلیف است اما در انتها به تکلیف دست می دهند ملک می گردد نظر بر قدم
مناسب حال معتمدی نزد متقدمین و متاخرین عبارت از این است که در وقت مشی
یک رُوشده نظر بر قدم دوخته شود تا به محسوسات متلوونه دنی دنیا
از حق غافل نشود و پیاکنده دل نه گردد. زیرا که در ابتدا دل طالب مسکن
ندارد. این قدر قوت که خطر مانع توجه او نشود و مورد تفرقه نگردد این قوم

مقرر است که پیشانی نظر در دل اثر نمی کند. هوش در دم در اصطلاح
حق بینان عبارت از آن است که واقف نفس باید بود تا بغفلت نیاید مدام
متوجه باشد که ارباب تحقیق چنین مقدر و مشخص کرده اند و فرموده اند
دل از دشمن که غفلت است باز دارد و دست که عبارت از حضور است دوم
مر ترا حاصل است - اے عزیز بعد از ضبط این ارکان مشهور جامع
علم حضوری نصیب عین سالک گردد. بعد از آن اعیان مراقبات بطریقه خاص
صبح و شام خواهد شد که این اوقات از برای مراقبه محاسبه اقسام او
و منع کرده اند. بدانکه مراقبه مشتق از تراقب بمعنی انتظار است و لها اقسام
مراقبه اول مناسب حال مبتدی یعنی بعلم قلبه ان الله عز وجل ناظر الیه فیما دام
ملازم بهذا العلم فهو یراقب یعنی قلب عالم باشد بدوام اطلاع حق تعالی
یقیناً هر دو علم و حضور او چون این نوع مراقبه را نصیب عین خود سازد تا
آنکه سالک در تصرف این مراقبه آید گویا او ملکه شود سالک را. آن زمان
نقش با سوا از نظر دل محو متلاشی شود. بلکه جمیع لطائف باطن نفوس
شک از خودها حک کنند. این تصرف بهره ذره از ذرات بود ظاهری
یا باطنی محیط یا بند و سریان آن در جمیع قوی فهمند. بعد از آن طالب را مخ
نبرد این کار گردیده از انکار برآمده ملازم قسم دیگر از مراقبه شود تا
آنکه از علم به عین آید. مراقبه ثانی که مناسب حال متوسطان است مصلح
حال خود پسند یعنی از تعلق غلبه محبت و کمال کشش صفت علم
متوجه عین شود و از جزئی بکلی گراید از مجاز بحقیقت از صورت بمعنی شتابد

در ظاهر و باطن بلکه در جمیع ذرات و بود این نسبت اساری بنیدگوشش
 مداومت مراقبه ثالث که مخصوص خواص است نماید یعنی به نسبت سراپا
 حضور که مرتبه حق ایقین است مشرف شود و بصورت ذاتی که در آن غرضانه
 دایم شود بخود حاضر است عروج کند و شمش جهت رابے جهت فانی و ستمک
 در آن موطن به بنید صاحب فنا تم شده این مقام مراد از آرزوگر دید بانی بجز گرد
 بر از قید دوتی اسے برادر من تا عیان نگری روے دوست در همه جا
 اهل این حال راست المراقبه جلوس الموحده میدانی التوحید در بیار و رش
 قلب وجه اشتراک و حقیقت جامعۃ النسائی مخفی نماید که رباب سلوک قلب را
 یک مرتبه اطلاق به حقیقت جامعۃ قلبیه نمایند که او از عالم امر پیدا گشته
 خاصتہ اوست ذکر و التذاد و سکر و استهلاک و فنا و بقا
 و گاہے بر مضمون صوبوری که واقع است جانب چپ و مشهور است قلب بین انان
 اطلاق کند که از عالم خلق است و حقیقت جامعۃ را با این مضمون اشتراک
 جامع بوجه خاص است که آشیانہ اوست و مسکن و مادی آن چنان
 گشته که گویا امتیاز محو شده و در بعضی احکام شرکت بهم دارند
 یاد حق که ذکر عبارت از اوست خاصتہ حقیقت جامعۃ است حرکت در مضمون مذکور
 آورده چنانچه روح که او عالم امر است و نصیب از بے چونی دارد چنانش
 محبت و عشق ببدن که تمام خون است پیدا شده زمانے در آن گشته گویا
 که انفکاک متصور نیست بلذت بدن متلذذ و بے تالم او متالم گردیده
 نوع اتحاد در میان شان کائن گشته که عقل و خیال از ادراک

ہے خود یا یوں گشتہ اند پس ذکر قلبی کہ اہل ابتدا را حاصل بہت و مدام
متوجہ آن اند آن ذکر حقیقت با معہ بہت ادلاً بعد از ان بقلب صنوبری ^{مدام}
وظاہر میشود و ذکر و متحرک می گردد و با مجملہ یک ذکر بہت ادا از کمال
لازمیت منسوب ہر دو بہت و بخت کمال است تا کہ انفاک گنجایش
آن نسبت نہ دارد ذکر یکے منسوب ید دیگرے شدہ ہر گاہ بندہ را
نصیب قرب با حق تعالی حاصل می شود۔ و اگر روح و قلب را کہ بہرہ
از بے چونی دارند این معاملہ در میان آید گنجایش دارد ا کا بر سلف
در حقیقت روح بجز سکوت چارہ نذید اند چون روح از اوج بحضیض
رو آورده و تعلق بہ بدن عنصری پیدا کردہ و از مرتبہ بے تعین بے چونی
و البستہ بعالم چون گردیدہ گویا از بر زخمت بر آمدہ بسبب گنجایش
یاد وطن اصلی از یادش رفتہ بے برادر است و روح انسانی کہ لطیفہ است نفس
شامل کمالات غیب بود پیش از تعلق با این سیکرہ میولانی راہ ترقی
مراد را مسدود بود و عروج او موقوف در مقام مالوت و کن معلوم خود
وطن داشت گویا مجبوس و مقید بود۔ لیکن در نہاد آن لطیفہ پاک
لیاقت و استعداد عروج بشرط نزول و دعوت نہادہ بودند
اورا ازین راہ می رفت بر ملک مقرر گشتہ بود۔ حکمت قادر توانا
نظام قدرت بران دید کہ آن جوہر نورانی را با این سیکرہ ظلمانی و نفس
آمارہ جمع سازد۔ سُبْحَانَ مَنْ جَمَعَ بَيْنَ النُّورِ وَالظُّلْمَةِ پس آن جوہر نورانی
بخت و عشق و گرفتاری با نفس پیدا کرد با آنکہ ہر دو فی الحقیقت ضد یک دیگر اند

حکیم مطلق جل سلطانہ، از بر اسے نظام ملک جسد از کمال کرم خویش
 میان این دو ضد بنوعی اتحاد پیدا کرد بسبب نسبت حتی روح بتام
 در نفس امارہ محو و متلاشی گردید و خود را فراموش کرد از قرب جوار قدس
 زخرف دنیا اورا فرقیہ ساخت. و در خود صفت نفس امارہ پیدا
 آورد. و این لطائف دیگر بہت نہایت استعداد و غایت کمال
 ہمت روح کہ ہر چہ رومی آورد حکم ادی کرد و تمام ادی شود ادی گرد
 در وصفی از خود باقی نمی ماند۔ اللہ تعالیٰ از کمال مہربانی و بندہ نواری
 خیل انبیار را علیہم الصلوٰۃ والسلام مبعوث ساخت اورا بتوسل بنیان
 واقع احوال ماسبق ساخت و بخود دعوت فرمود و بجا گفت نفس
 امر نمود۔ *فَمَنْ رَجَعَ النَّفْسَ إِلَىٰ نَفْسِهَا فَذَرْهَا عِظْمًا*۔ ہدایت انسان سابقہ ازلی
 جمعہ را رہنموی کرد۔ *وَمَنْ اخْتَارَ الْخُلُودَ فِي الْاَرْضِ فَقَدْ ضَلَّ سُبُلًا اَبْعَدًا*
 ہر کرا عنایت ازلی راہ نمود یا از دامن ہوش و دست در فراق
 عالی ہمتان بے نجات ابدی یافت۔ بدانکہ چون نفس تائب شود بجائے خود
 بگذارد و از زمین معصیت و فساد و انانیت و عناد بتام ہجرت نما
 ید و جوار صلحا کہ لطائف عالم امر بہت اختیار نماید یا بکرتبہ بجائے
 دعوت اورا رسد کہ لطائف عالم امر بسند سلطنت عالم جسد مقرر
 او گردانند بمصداق *خِيَارُكُمْ فِي النِّجَالِ بِلَيْتَةِ خِيَارِكُمْ فِي الْاِسْلَامِ* صلاح
 لطائف و فساد آہنہا دایستہ باد باشد و حکم ادی بر ہمہ جاری آن ہنگام
 لطف حق تعالیٰ دائم الاوقات دستگیری او کند و اخلاق حسنہ اورا

از ادصاف و ہمہ نگاہ دارد و جمیع حواس را بحق دعوت فرماید آن زمان
 ہستی خود را عین ہستی بلیند سبب نسبتین شریفین و باعث پرورش
 مریدان در طریقہ قادریہ بدانکہ چون حضرت مجدد اکمل انقشیدنیہ بطریق اکمل
 و اکمل حاصل شد روزی با طالبان حق نشسته بودند و انقاس
 لطیف ایشان بچاق و معارف جاری بود ناگاہ شخصے ظاہر شد خرقہ را
 آورده بردوش حضرت ایشان انداخت ایشان گفتند ای نجستہ خصال
 نام چہ داری و از کجائی سی؟ این خرقہ کیست او گفت کہ مرا می بینید
 از اولاد شاہ کمالکم کہ ایشان از اولاد حضرت شاہ عبد القادر گیلانی
 یکم اسرار بچائی ہست بکثرت خوارق مشہور مگر از حد ایشان بشارت یافتم کہ ای قلا
 عجب از تو کہ تا حال خرقہ مرا بخدمت ایشان رسانیدی و ہر من از ہراس
 قریب بود کہ متلاشی شود با آنکہ این خرقہ را عزیز می دانستم لا اعلان بر اے
 و قادر بخدمت شما آوردم۔ حضرت ایشان چون آن عزیز را شناختند
 توابع تمام معالقم نمودند و اگر اہم کردند و بتمام ہمت خشوع و خضوع
 شکر این العام بجا آورده متوجہ خلوت شدند و از کمال سرور شوق
 از دل و جان متوجہ ارواح طیبہ عزیزان شدند بعد از مدتی برآمدہ بیکی
 ہم نشین خود فرمودند کہ بعد از پوشیدن این خرقہ متبرک شاہ کمال
 نادر نسبتے روداد و عجب معاملہ ظاہر شد حضرت غوث الاعظم شیخ ابن الالسن
 قطب بانی میران محی الدین قدس سرہ با خلفا کبار خود بہ خدمت سامی گرامی
 شاہ کمال حاضر شدند حضرت غوث بانی دل مرا از نسبتہاے خاصہ خود

ن (اول) مہتمس

ن (دوم) مہتمس

ن (سوم) مہتمس

بہرہ ور گردانیدہ بانوار و اسرارِ خاص منور کرد و شاداب
 نمود۔ من غرقہ نجہ آن انوار و احوال گشتم و در غواہی آن دریا بودم ناگاہ
 در دم گذشت کہ تو بر باد اکابر نقش بند یہ بودی پروردہ نسبت آہنا چرا
 مستملک این نسبت شدہ بچرد این خیرہ دیدم مشائخ سلسلہ خواہما
 یک مرتبہ ظاہر شدند و خواجہ باقی باللہ خواجہ عبدالحق در کمال
 رفعت و بزرگی مراد در میان گرفتند فرمودند کہ این شخص بر پائے ما بود
 کمال تام تربیت یافتہ۔ کسے را با ادبہ کار بہت ازین قبیل بسے
 لطفما نمودند۔ اکابر قادریہ فرمودند ما را از طفولیت با اول نظری بود از خوان
 انعام ما بہرہ در بہت۔ اکنون مر غرقہ ما پوشیدہ حکم بر ظاہر بہت انواع
 لطف ظاہر ساختند و جہتہا سے قوی و برہان جلی و دلائل و لفریب
 با یکد گرمی گفتند۔ و من متحیر معاملہ خود بودم کہ تا حال من چہ شود و یکجا رہند
 از اجتماع اکابر ترسیدم کہ مباد از من غبار سے نشیند بخواہر آہنا
 برائے آن ہیچے چون شمع و چون گل گرفت جنگ با پروردانہ بلبل
 اندرین مباحثہ بودند کہ جماعہ از مشائخ کبرویہ و شہتہ حاضر شدند من بخود
 ساکت بودم بطریق صلح پیش گرفتند کہ این عزیز را می باید بہر دو سلسلہ بہر
 مند باشند و تربیت بیابد و این مقرر بہت نزد عقلا کہ طفلی اُدرا
 از دو پستان شیر دہند بہتر باشد و زد و بزرگ شود درین باب
 سعی بسیار نمودند و اکابر طرفین را صنی ساختند تا از پستانہا نوش
 یک یک بہرہ مند گردانند از آن زمان این سلسلہ علیہ مرکب نسبتین شد تا

عالم باشد. طلاب این دو نسبت عظیم الشان تربیت خوانند یا همیشه
 لطف ایشان شامل احوال طلاب خواهد بود هر چند در طریق تقشندیه پرورش
 یابند در ضمن آن البته نسبت قادریه است چنانچه جزو در کل کذا بعکس فصل در
 رفعت و بزرگی و بیان کنیت و لقب نام آنحضرت - بدانکه صحیح و مورد
 اسم مبارک ایشان شیخ عبدالقادر و کنیت ابو محمد و لقب آن مودن علم و
 منظر اتم اسما و التمدحی الدین - روزی در مجلس آن قطب نجسته خصال
 تمام اصحاب حاضر بودند بسبب لقب آنحضرت محی الدین که چه بود از کجا شد
 یکی را در خاطر تردد افتاد و از ایشان رسید - ایشان از کمال مهربانی
 نام آن اصحاب بر زبان مبارک انده فرمودند که بر تو معلوم باد که فلان
 یاد دارم که چون از سیاحت برگشته متوجه بغداد شدم و نتیجتاً انقاس
 متبرکه که اکابر که ملازمت کرده بودم در خود می یافتم - ناگاه دیدم شخصی
 و اله شفیقه و بیچاره و نزار افتاده است و بغایت ضعیف - چون مرادید
 لب کشود و گفت السلام علیک یا عبدالقادر گفت علیک السلام ایواغ
 احسان و لطف ظاهر کردی گفت نزدیک من بیا - رفتم بغایت خراب
 ناتوان بودم گفتم مرا بنشان - در کتار خود گرفتم و بنشاندم و بود
 او را صحیح و صورت او را تر و تازه یافتم - پرسیدم کیستی که ترا
 من نمی شناسم گفتم من دنم سخت پرموده شده بودم تا در ذوالجلال
 حکیم بر کمال مرا بتو زنده گردانیده است محی الدین یا عبدالقادر
 من او را همانجا گذاشتم و مسجد جامع در آمدم - تو استم در رکعت نماز

وابسته به نیاز نگزارم مردم بسیار بر من هجوم کردند و اگر ام می نمودند و مرا
 دست و پا بے بوسیدند می گفتند یا محی الدین - پیش ازین واقعه خلق
 مرا باین لقب نه خوانده بودند - مخفی نماند که معاملة این اکابر از حد پیش
 و کمالات ایشان از بیان بعید است مہما کن عمل موافق سنت شریعت غرا
 لازم دانند و طلاب این طریقہ ہر یک در ریاضات مجاہد آ ازین عجبہ
 اند - و از کمال ریاضت تصرفی در اسما عظام در عالم غیب ایشان واقع
 نادر الاحوال پسندیدہ اقوال اند و اوراق قلیل متحمل از مراتب
 ایشان نمی توانند شد بحجت آن باندک اکتفا نموده - فصل - بہر ہوشمند
 عاقل پوشیدہ نماند کہ شریعت را سہ جزو است علم ، عمل ، اخلاص تا
 این سہ جزو متحقق نہ شود شریعت متحقق نہ شود - چون ہر سہ رسید بکمال
 رضای حق حاصل خواہد گشت - و نزد اولوالابصار معلوم است کہ رضا بر حق
 فوق جمیع سعادات است - جمیع کمالات و اقوال بے تبعیت شریعت غرا
 خبط و جزون است و مطلبے نہ ماند کہ بہا در شریعت در ان احتیاج افتد
 و طائفہ صوفیہ کہ بطریقیت و حقیقت ممتاز گشتہ اند ہر دو خادم شریعت از در
 اتمام تکمیل جزو ثالث کہ اخلاص است - پس مقصود از تحصیل ہر دو آنها
 چنانچہ معلوم شد کہ تکمیل شریعت است نہ امرے دیگر کہ حصول مطلب
 ہمدران است - احوال و مواجید و معارف و حقائق کمالات و
 علوم صوفیہ در اثنای راہ دست نمی دہد نہ از مطالب اند و مقصد خاص
 بل اوہام و خیالات ربی بہا اطفال الطریقیت طالب باید کہ از جمیع آنها

دل سرد شده و گذشته بمقام رضا باید رسید که در سلوک مرتبه کمال
 این است که نهایت معاملات سلوک جنبه است بحسب حصول این مطلب شرح
 لائق این است که مذکور شد و حفظ مراتب در سلوک سالکان مقام
 خاص است بجز مقصود از طی منازل طریقت و حقیقت و احوال مرتبه بود
 از درای تحصیل اخلاص چیزهای دیگر نیست مستلزم مقام این نسبت پس
 لطف حق از تجلیات سه گانه و مشاهدات عارفانه از هزاران یکے
 قابل را گذرانید بدولت اخلاص و مقام رضای رسانند از قیود آموختن
 خلاص می گردانند بعضی کوه اندیشگان احوال و مواجید را از مطالب
 و مشاهدات و تجلیات را از مقاصد می شمردند گرفتار وهم و خیال می مانند
 از کمالات شریعت محروم می گردند آری حصول مقام اخلاص و حصول مرتبه رضا
 چنانچه مقراین طائفه است بطریق مشاهدات و تجلیات احوال
 ها است و مربوط به تحقیق این علوم و معارف پس اینها سبب حصول
 یقین و معونات مطلوب باشند و مقدمات مقصود و حقیقت اینها
 و نزد ارباب بصیرت این معنی از آفتاب روشن تر است با وجود این همه
 سالکان صراط مستقیم بر آن اند که مدار کار بر قلب است از بجز اعمال صوری
 فائده نیست و از عبادات رسمی کار نمی کشاید اگر دل بغیر او گرفتار است صلاح
 از و نخواه خراب و ابرمت و اعمال صالحه که ببدن تعلق دارد و احکام شرعی
 باتیان آن امر فرموده و سلامتی قلب بما سولے او تعلق
 و دوام توجه او بدین هر دو کار است و دعای سلامت قلب و اطمینان نفس

عارف رایے اتیان اعمال صالحہ بدنہ باطل بہت ابن معالہ و دعوی
 لائق ادنیست ہمچنان کہ در ان نشاء روح را بے بدن تصور کردہ کنی شود
 یقین و احوال قلبی بے اعمال صالحہ بدنی محال بہت۔ سے عزیز
 ابن بہت حال تا احوال و مواجید و شہود و حدت در کثرت مراہل ذوق را
 بجز ابن حفظ مراتب مسلم باشد۔ فصل بدانکہ توحیدے کہ ابن طائف علیہ در اثنائے راہ
 و سالکان طریق و امتی ہر دو قسم بہت شہودی و وجودی و قائلان توحید
 از ہر سہ ہر یک دلیل و برہان بیان کردہ اند۔ اگر چہ برہان و دلیل قیاس
 لیاقت آن مرتبہ ندارد۔ بدانکہ توحید شہودی یکے دیدنی بہت۔ پس خبریکے
 حاصل شہود سالک نباشد۔ و توحید وجودی عبارت از ان بہت کہ یک وجود
 سیمانہ را موجود دانستن بہت و غیر اورا از روعے یقین معدوم
 نایاب انکاشتن۔ پس توحید وجودی از قبیل علم الیقین در اصطلاح
 سالکان باشد و توحید شہودی از قسم عین الیقین۔ و ابن توحید معلوم
 لازم از ضروریات ابن راہ بہت۔ چہ دادی فتا بے ابن قسم توحید
 بے کردہ کنی شود و فناے تم متحقق نمی گردد۔ و حصول عین الیقین مستلزم
 آن بہت برخلاف توحید وجودی کہ نہ چنین بہت یعنی ضروری و لازم او
 نیست چہ علم الیقین بے آن معرفت حاصل بہت۔ و تزکیہ و تنویر نفس
 بر و مرتب چہ علم یقینی مستلزم نفی ما سواے ادنیست غایت مافی
 الباب مستلزم علم ما سواے ادہت در وقت ظهور نسبت و اجتماع
 یا غلبہ استیلا، علم آن یکے مثلاً شخصے را کہ یقین بوجہ آفتاب

زکی پیدا کرد و استیلا را این یقین مستلزم آن نیست که موجود
 یقینی آفتاب را داند و ستارها در آن وقت در آسمان معدوم و ناپیدا
 داند. اما ذہنی کہ آفتاب را دید البتہ ستارها نخواہد دید و معقول
 او و مشہود او جز آفتاب نخواہد بود۔ با وجود غلبہ و استیلا این حال
 میدانند کہ ستارها معدوم نیستند و میدانند کہ در آسمان موجود هستند اما
 از شدت ضیاء و آفتاب و ششہای او مغلوب اند و این شخص با جماعہ
 مذکور کہ نفی وجود ستارها در آن وقت کنند و کمال انکار و مقام
 جنگ بہت۔ وی داند کہ آن معرفت غیر واقع بہت و مخالف شرع و احکام و
 عقل با شرع نیز متفق بہت بخلاف توحید شہودی کہ از یکے دیدن هیچ کس
 فرار نہ نموده و مخالف نہ در زیدہ۔ مثلاً در وقت طلوع آفتاب کسی
 را اعتقاد چنان شد کہ ستارها معدوم بہت و صلا و صلواتی ندارند خلاف واقع
 شرع بہت۔ اما ستارها را در آن وقت نہ دیدن هیچ مخالفت نیست بسبب
 آفتاب و کثرت ضیاء او۔ و ضعف بصیرت از نظر مستور بہت دیدہ نمی شود
 در بلون ادشکہ نیست۔ اگر بصیرتانی ہنوز بہمان آفتاب مکتحل شود در دیدن ستارہا
 وقت پیدا کند ستارہا را از آفتاب زہنہ این دید در حق یقین است۔ پس اقوال
 اکابر کہ بظاہر شریعت بہینا مخالفت نماید مثل بایزید بسطامی و مثل قول
 منصور سجانی و انا الحق و امثال اینہا ادنی و النسب آن است کہ این اقوال را
 از وجودی و شہودی فرود باید آورد و مخالفت را در باید بست ہر گاہ
 ما سوائے تن سبحانہ از نظر نشان محفی شد در غلبہ آن حال این اقوال اصح

قرار داده باین الفاظ تکلم نمودند و غیر از یک اثبات مقدس
 اثبات نہ نمودند۔ پس معنی انالحق این است کہ حق است نہ من۔ چوں
 سبب استیلاے این نسبت خود را نمی بیند اثبات نمی کند نہ آنکہ خود را مدام
 می بیند آن را حق می گویند و این خود کفر است و نزد عقلا از بحث
 ساقط و از مطلب خارج۔ کسے را بخاطر نرسد نگوید کہ از اثبات ناکردن
 لازم نفی دان بعینہ توحید وجودی است گویم کہ از عدم اثبات نفی
 معلوم نمی شود و لازم نمی آید بلکہ در ان موطن حیرت است احکام تمامها
 از و ساقط شده است و در سبحانی نیز تنزیہ حق است بوجه اکمل و اتم
 نہ تنزیہ خود کہ او تمام از نظر ادم رفع شده است حکم با و تعلق نمی کرد و اصلا
 فائدہ۔ اے عزیز امثال این سخنان در مقام عین یقین کہ در سلوک یک مقام
 از مقامات است بعضی را روی دهد و چون ازین مقام بگذرانند بحجت ایضاح
 راه بحق یقین برسانند از امثال این کلمات مقام حیرت و یاس
 سکوت کنند و از حد اعتدال تجاوز نہ فرمایند درین زمان بسیاری از مقلدان
 این مشرب توحید وجودی را پیش گرفته و کمال را بجز آن نمی دانند وے گویند ما
 میدانیم کہ یک وجود است و نمی دانند کہ بلم از عین فالخ شد اند و اقوال مشایخ عظام
 یاد کرده بمعانی تمخید فرود آورده بازار کاسد خود را با باد اوج کرده مقتدا
 روزگار خود ساخته اند۔ بدان اے عزیز کہ غشای توحید وجودی و ظهور
 او جمیع را از کثرت مداومت بر اثبات توحید است کہ نفی ما سوار
 لازمه آنهاست با تعلق معنی کلمہ طیبہ لا موجود الا اللہ است و کثرت تخمیل

معانی مذکور کہ بواسطہ استیلائے سلطان خیال نقش نسبت صاحب این مقام
 و این توحید از اباب این احوال غیبت چه ارباب احوال ارباب قلوب اند و او
 مقام قلب استخرنہ کردہ پیرے از قلب ندارد و غلبی بیش نیست۔ لیکن علم
 نسبت باین احوال را درجات بہت بعضہا فوق بعضہ جمع دیگر از ایشان
 یقین توحید بودی انجذاب و محبت قلبی بہت کہ در وقت بودن ایشان بتدی
 نقش از کار و مراقبات کہ عالی از تخمیل معنی توحید بہت بہر اومت آن
 اشتغال نموده اند بجد و جہد یا بجزد و سابقہ عنایت بمقام قلب اطلاع
 پیدا کردہ جذبے لفتیب وقت ایشان گشتہ اگر بر ایشان جمال
 و بودے ظاہر شود سبب را کمال استیلائے محبت محبوب بہت کہ بر قلب
 پیدا شدہ است خواهد بود کہ ما سوائے محبوب در نظر او و قلب او
 کسی بود و غیبت یعنی سوائے محبوب را موجود نمی دانند باید کہ این توحید و حال
 را از احوال دانند کہ از غلبت خیال و ہم پاک بہت والسلام علی من اتبع الهدی

خاتمه

فی لغت خاتم الرسل علیہ الصلوٰۃ والسلام

شکر کہ از صدق دل بادہ نوش	شد برین خاک رہے فروش
از اثر صدق بود دانسا	آئینہ دل بہ صفا آشنا
ہر کہ کند صدق بدل جاگاہ	بہت رخس آئینہ مہر و ماہ

شکر شکر از نفس صدق بوش
 اے شدہ مستغرقِ دارِ فنا
 ہست ترا اگر ہو سسِ قطعِ رلو
 آنکہ بود واقعہ اسرارِ ہا
 نقش کنی صورتِ ما اگر بجان
 محرم دل کردی دلوح و تسلیم
 حق نگری در ہمہ حسن و قبح
 مہر تو ور زندہ ہستی تمام
 دیدہ بہ تحقیق کس ار وا کند
 عارف حق باشد روشن چو شمع
 را ہبہ عالم خیر البشر
 بے شک و بے شبہ ز راہِ صواب
 یک رہ اگر ترک ہوا ہا کنی
 سر لقتین ہست ترا اگر ہو سس
 ترک گنہ گر چہ بغایت نکو ہست
 شکر قدحِ شربت ہر زہر نوش
 آردے رودے بمملکِ بقا
 ہادی دارستہ کامل بخواہ
 از ہمہ سویت بکنند آشنا
 نیک بہیتی بدو نیک جہان
 مہر صفت لوز قزاسیندہ ہم
 حسن فردوشی بکنی ہچو صبح
 مدح تو ور زند بہر صبح و شام
 در دو جہان عیش سراغلا کند
 علم و دل و جان بکنند جملہ جمع
 راہ نہالیش شود از خیر و شر
 باہرہ مقصود شود کامیاب
 یار بہ بینی و ہمتا شا کنی
 سر مکش از راہ طلب یک نفس
 ترک خودی ہر کہ کند مرداوست

شاہ شاہان محمد عربی صلت

رباعی من

این نسوہ چایم کہ سرے از غیب است
 ہادی بہ وصال شاہد لاریب است
 ہر کس کہ بدید کیفیت از روی لقیں
 گوید الہام باللسان الغیب است

محررہ

زوشتم من این نسوہ راز استیاق
 کہ دارے دل بود قند و راق
 اللہ بس

ادارۃ مجددیہ

۲۵- ایچ۔ ناظم آباد ۳- کراچی

(ریجنسٹریل پریس کراچی)